

„MĖNUO KAKTOJE“ *Laukis* lietuvių tradicijoje ir kai kurios netikėtos sąsajos

DAINIUS RAZAUSKAS

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Straipsnio objektas – *lauko* (su balta kakta) gyvūno ir (praplikusio) žmogaus, t. y. *laukio*, samprata lietuvių mitinėje tradicijoje ir jos sąsajos su kai kuriomis kitomis tradicijomis.

Darbo tikslas – išryškinti *laukio* sampratą lietuvių mitinėje tradicijoje bei atkreipti dėmesį į kai kurias jos sąsajas su atitinkamais kitų tradicijų vaizdiniais.

Tyrimo metodai – aprašomasis, lyginamasis.

Žodžiai raktai: baltakaktis, plikis, Mėnulis, Saulė, žvaigždė.

Lietuvių kalboje yra du žodžiai *laukas*: daiktavardis 1 *laukas* „lygi, be medžių vieta (skiriant nuo miško)“ ir būdvardis 2 *laukas*, turintis dvi reikšmes: „su balta kakta ar baltu snukiu (apie gyvulius)“ (pvz., *Šis arklys gražiai laukas* Dusetos ir pan.) ir, kalbant apie žmogų, „praplikusia kakta, plikas“ (pvz., *Tėvas nelaukas, o sūnus jau laukas* Pabiržė, Biržų r.; *Petro buvo visiškai lauka kakta* Dusetos ir pan.). Savo ruožtu *laukis* – tai „gyvulys su balta dėme kaktoje“ (pvz., *Laukis gimė, laukis dvės, laukį nė šuva neišės* „koks gimė, toks ir liks“ Geistarai, Vilkaviškio r.) arba „plikis“, kalbant apie žmogų¹; panašiai *laukšis* – ir „kas su lauka kakta, laukis“, ir „kas pliku pakaušiu“, lygia greta *laukymas* „balta dėmė gyvulio kaktoje ar snukyje“ (*Karvė su laukymu, o veršiuko tik žvaigždė kaktoj* Rudamina, Lazdijų r.) reiškia ir „plika galvos vieta, plikė“, panašiai *laukūmas* – ir „baltas ruožas per gyvulio kakta, laukuma“ (*Laukas gimė, laukas ir dvės, nei šunys laukumo neišės* Pagiriai, Kėdainių r.; Šeduva), ir „plikumas, plikė“, plg. dar *laukė* ar *laukė* reikšme „plikė“ ir veiksmažodį *laukti* „darytis laukam, plikti“ (LKŽ VII 177–178, 179, 180, 183, 185, 188, 189).

Žodžiai 1 *laukas* ir 2 *laukas*, o kartu, suprantama, ir jų vediniai, yra tarp savęs susiję ne tik kilme, bet ir reikšme. Plg. *laukymė* „aikštelė miške, medžių retuma girioje, proguma, prapleikė“, bet ir „balta dėmė gyvulio kaktoje ar snukyje“ (pvz., *Tas kumeliukas turi laukymę* Merkinė, Varėnos r.; *Kumelė kaip gimė lauka, tai vilkas*

¹ Tiesa, taip gali būti pavadintas dar ir paukštis, kaip antai vaštaka (*Fulica atra*), kitaip *laukys* (*Laukys – juodas paukštis, mažėlesnis už didžiąją antį, didėlesnis už kryklę, snukis baltas* J. Jablonskis).

kiba jai laukymę išės Rodūnė, Gardino sr., Baltarusija). Savo ruožtu *1 laukumà* – tai „tuščias, be medžių, be krūmų plotas“, o *2 laukumà* – „baltas ruožas per gyvulio kaktą, laukumas“ (*Laukas gimė, laukas ir dvės, laukuma neišdils* Dusetos) ir kartu „plikas pakaušis, plika galva, plikė“ (LKŽ VII 180, 188–189).

Šąsaja tarp „aikštelės, progumos, prapleikės“ miške ir „plikės“ galvoje remiasi būdingu žmogaus plaukų prilyginimu miškui, o miško – „žemės plaukams“ (mitinės mikrokosmo ir makrokosmo tapatybės atvejais), juoba kad kai kuriose mįslelėse žmogaus kakta tiesiog prilyginama „laukui“ (pvz., lietuvių iš Merkinės apylinkių: *Juodzi puodai gali louko pastatyci* = akys kaktose [TŽ V 583, nr. 48]; baltarusių: *Густы лес, чыста поле, дзве лятаркі, адзін звон, два шнуры бялізны* ‘Tankus miškas, lygus laukas, du žibintai, vienas varpas, dvi eilės baltymo’ = plaukai, kakta, akys, nosis, dantys; *На шатуне равун, над равунном сапун, над сапуном глядун, за гледуном рошча, за рошчай поле, за полем дрымучы лес* ‘Ant svyūno rėkūnas, virš rėkūno šniurkšlys, virš šniurkšlio žvelgūnas, virš žvelgūno šilas, už šilo laukas, už lauko gūdi giria’ = kaklas, burna, nosis, akys, antakiai, kakta, plaukai [Зарадка nr. 850, 851]). O žodis *laukōji* lietuvių kalboje tiesiog reiškia (niekinamai) „kakta“ (pvz., *Būč dėjęs laukojon, ale susilaikiau* Karsakiškis, Panevėžio r.) (LKŽ VII 184).

Tačiau pamatinė žodžių *1 laūkas* ir *2 laūkas* bendra reikšmė yra „šviesumas“, ir abudu jie remiasi ta pačia ide. šaknimi **leuk-/*louk-* „šviesti; šviesus“, kuriai kitose kalbose priklauso, viena vertus, latvių *lauks*, prūsų *laucks* (**lauks*) „1 laukas“, lotynų *lūcus* „šventa giraitė“, sanskrito *loká-s* „vieta, sritis, šalis, erdvė, laukas“ bei kt. ir, kita vertus, latvių *lauks* „2 laukas“ (pvz., *lauka piere* „lauka kakta, laukymė kaktose“), o iš jo ir *laucis* „laukis“, *lauķe* „laukė (apie karvę)“, *laukums* „laukumas“; tos pat šaknies dar yra lietuvių *luōkas* „įtaisas šviesti, naktį žuvis gaudant“³, prūsų *luckis* (**lukis*) „pliauska (balana)“, rusų *луч* „(šviesos) spindulys“, lotynų *lux* „šviesa“, graikų *λευχός* „šviesus, spindintis, blizgantis, baltas (ir baltagalvis, žilas)“ bei daugelis kitų⁴.

Taigi *1 laūkas* – tai iš esmės šviesi erdvė, proskyna, aikštelė girioje, o *2 laūkas* yra tas, kieno šviesi kakta: tiek gyvūnas, gyvulys su balta kakta, balta žyme kaktose, tiek žmogus su praplikusia ir kaip tik todėl blizgančia, švytinčia kakta. Nes plika kakta, plikė kaktose būdingai „šviečia“, pavyzdžiui: *Tavo kakta spindi kaip likterna* Viekšniai, Akmenės r.; *Plikas pakaušis kaip liktorius* Varniai, Telšių r. (LKPŽ 223; LKŽ X 223). O štai Vinco Bakučio 1886 m. užrašytoje vestuvių oracijoje piršlys sakosi atkeliavęs su 300 vyrų, iš kurių *šimts plikių, šimts klišių ir šimts gadnų žmonių*. *Plikiai švietė, klišiai kelį vedė, o gadni žmonys keliu keliavo* DvPSO 172, nr. 48. Plikos kaktos šviesumas čia ironiškai pabrėžiamas taip, kad ji esą galinti net kelią nušviesti.

² Visi retinimai, jei nenurodyta kitaip, yra mano – D. R.

³ Dėl šio žodžio žr. Karaliūnas 1987: 198.

⁴ Fraenkel 1962–1965: 344–345; Sabaliauskas 1990: 49; Karaliūnas 1987: 90; Smoczyński 2007: 339; Karulis 1992: I 507–508; Pokorny 1959: 687–690; Walde, Hofmann 1938: I 823–824, 828; Frisk 1970: II 108–109; skyrium dar: Mayrhofer 1976: 113 ir kt.

Čia, kartu su Birute Jasiūnaite, „belieka pridurti, kad būdvardis *šviesūs* yra pastovus tautosakos tekstų mėnulio epitetas, pavyzdžiui: *Kad sulaukčiau subatvakarėlio, užtekančio šviesaus mėnesėlio* Vabalninkas, Biržų r.; *Iš kur užtekėjo šviesus mėnuolėlis* Salakas, Zarasų r. Mėnulis kaip šviesumo etalonas minimas ir tradiciniuose kalbos stereotipuose, pavyzdžiui: *Šviesu kaip nuo mėnulio* Pilviškiai, Vilkaviškio r.“ (Jasiūnaite 2006: 483). Dėl to nenuostabu, kad žmogaus plikė būdingai palyginama su mėnuliu, dar ir savo forma išties primenančiu apvalią pliką galvą. Pavyzdžiui: *Plikė kaip mėnasis* Molėtai (LKPŽ 158); štai dar frazeologizmai: *mėnulis patekėjo pakaušyje* „prapliko galva“; *mėnulis, mėnuo, mėnesėlis šviečia* „prapliko galva“ (*Tavo vyrui ant pakaušio mėnulis jau šviečia* Šiluva, Raseinių r.; *Galvelėj mėnuo šviečia* Grūžiai, Pasvalio r.); *mėnulis, mėnuo teka* „plinka galva“ (*Jo galvos viršuje mėnulis tekėjo* Lazdynų Pelėda); *su mėnuliu, su mėnesiu* „pliku pakaušiu“ (*Baltrus išvažiavo į Ameriką dar jaunutis, o parvažiavo su mėnuliu* Višakio Rūda, Marijampolės r.); pagaliau ir patys žodžiai *mėnulis, mėnuo* turi perkeltinę reikšmę „plikė pakaušyje“ (LKŽ VIII 20–21; FŽ 418–419). Atitinkamas ir baltarusių palyginimas: *Лысы – як месяц свеціць на галаве* ‘Plikas – lyg mėnuo šviečia ant galvos’ (ЭССЯ XVII 50).

Kita vertus, ir pats mėnulis prilyginamas plikei ir net pavadinamas plikiu, plikakakčiu. Antai mįslėse: *Dieną miega, naktį budi, savo plikę žemei rodo* = mėnulis; *Žibt žibutis pelenuose, plikakaktis danguose, kekorėkštis vandenuose* = žarija, mėnulis, žiema (MS 74, 197; vietoj žiemos čia šiaip jau būtų lauktinas vėžys). Panašiai latvių: *Plikpauris gaisā (debesīs)* ‘Plikagalvis ore (danguje)’ = mėnulis; *Plikais pauris kanepēs* ‘Plikas pakaušis kanapėse’ = mėnulis tarp žvaigždžių; *Plikpauris debesīs, velnākis upē, nāve mežā* ‘Plikagalvis danguje, velniaakis upėje, mirtis miške’ = mėnulis, vėžys, gyvatė (LTM 190–191, nr. 1998, 2029, 2031). Rusų: *Лысы́й старик через заплот смотрит* ‘Plikas senis pro aptvarą žiūri’ = mėnulis (Загадки, nr. 92). „Pliku seneliu“ mėnulį vadina serbai (Афанасьев 1995: I 60).

„Mėnulio plikės“ vaizdinys pasitaiko ir pasakose. Antai lietuvių pasakoje „Mėnulis, vėjas ir šaltis“ (LPK 552 B) žmogus atkeliavo pas savo žentą Mėnulį į svečius, o *duktė prikepė blynų ant mėnulio plikės ir tėvą skaniai pavaišino* LTt III 576, nr. 204. Ši „mėnulio plikė“ čia, beje, dar ir tokia karšta, kad ant jos, tarsi ant krosnies, galima gaminti maistą. Šiuo atžvilgiu verta dėmesio mįslė *Laukas arklys dangų lyščioja* = ugnis krosnyje (LKŽ VII 178), nes kitoje gana popularioje lietuvių mįslėje (užrašyta apie 70 variantų, Kensminienė 2001: 194, nr. 89) „laukas arklys“ jau mena būtent mėnulį: *Laukas arklys per (pro) vartus žiūri (žūro, daboja)* = mėnulis⁵. Tik būdvardis *laukas* čia, aišku, reiškia ne pliką, praplikusį, o su balta kakta arklį. Bet kadangi šis būdvardis turi ir reikšmę „praplikusia kakta, plikas“, tai ir minėtuose palyginimuose su žmogaus plike mėnulis galėtų būti apibūdintas kaip *laukas* ir tiesiog pavadintas *laukiu*.

Ką tik minėtą mįslę žino ir baltarusiai: *Лысы конь цераз вароты глядзіць* ‘Laukas arklys per vartus žiūri’ = mėnulis (Загадки, nr. 52a). Panašių mįslių turi ir rusai: *Лысы й жеребец через прясла глядит* ‘Laukas eržilas pro žardį žvel-

⁵ LTt V 454, nr. 5418; LFCh 161, nr. 310; LKŽ VII 178; MS 74; TŽ I 316, nr. 21, V 585, nr. 136 ir kt.

gia'; *Лысый жеребец с белыми глазами, круглый как венец, своими очами на все он глядит* 'Laukas erzilas baltomis akimis, arvalus kaip vainikas, savo veizolais į viską žvelgia'; *Лысый бык под ворота глядит* 'Laukas jautis po vartais žiūri' (plg. dar *Белоголовая корова в подворотню смотрит* 'Baltagalvė karvė pro pavartę žiūri'); ukrainiečiai: *Лисий віл кризь забор дивитця (загляда)* 'Laukas jautis pro vartus žiūri (žvelgia)' = mėnulis (Афанасьев 1995: I 60, 79, 338; Загадки, nr. 86, 78, 77) ir pan. Įdomiausia čia tai, kad baltarusių *лысы*, rusų *лысый* ir apskritai slavų **lysъ(jь)* irgi gali reikšti tiek „su balta žyme ant kaktos“, kalbant apie gyvulį, tiek „plikagalvis“, kalbant apie žmogų, ir, negana to, remiasi ta pačia ide. šaknimi **leuk-/*louk-/*lūk-* (ar jos variantu **leuk'-/*louk'-/*lūk'-* su palataliniu **-k'-*) „šviesus; šviesti“, kaip ir lietuvių *laukas*, latvių *lauks*⁶. (Pagaliau rusų *лысына*, Vladimiro Dalio apibrėžimu, – tai ne tik „balta pailga dėmė gyvūno kailyje ant kaktos“, bet ir „proskyna miške“ (Даль 1981: II 276), kaip kad lietuvių *laūkymė*.)

Taigi minėtuose struktūriškai tapačiuose mįslių tekstuose, lietuviškame ir baltarusiškame (ir iš dalies rusiškuose), turime dvi etimologiškai tapačias leksemas – lie. *laukas* ir blr. *лысы* (rusų *лысый*). Ir tai, kad ši etimologinė tapatybė išliko būtent mėnulio apibūdinimuose, kaip netrukus pamatysime, – visai ne atsitiktinumas.

Kalbant apie gyvulio ir žmogaus ekvivalentiškumą šio apibūdinimo atžvilgiu, itin iškalbinga yra jau minėta rusų mįslė *Лысый старик через заплот смотрит* 'Plikas senis pro aptvarą žiūri' (= mėnulis), kuri, viena vertus, aiškiai kalba apie pliką žmogų, o antra vertus, savo struktūra visiškai atitinka mįslės apie mėnulį kaip pro vartus žiūrintį lauką arklį. Taigi ir versti ją tiksliau būtų ne 'Plikas senis...', o 'Laukas senis...' O štai kitoje rusų mįslėje *Лысый, белый в окошко глядит* 'Laukas, baltas pro langelį žvelgia' = mėnulis (Загадки, nr. 91) išvis neaišku, ar turimas galvoje žmogus, ar gyvulys (arklys). Aišku tik viena: kad *лысый*, arba *laukas*, – tai mėnulis. Kaip kad lenkų *łusy* „laukas (tiek apie žmogų, tiek apie gyvulį)“ savaime gali reikšti „mėnulį“⁷.

Pagaliam ta pačia ide. šaknimi **leuk-/*louk-* remiasi slavų mėnulio pavadinimas **luna* (ru. *луна*, le. *luna* bei kt.) ir lotynų *lūna* – abu iš ide. **louk-snā*, pirmine reikšme „švytėjimas, (dangaus) šviesulys“⁸. O tai rodo, kad slavų **lysъ(jь)* „laukas“ ir baltų **laukas* vartojimas kone formulėmis virtusiuose mėnulio apibūdinimuose gali būti ganėtinai senų laikų palikimas. Vladimiro Toporovo manymu, maždaug apie I tūkstantmečio pr. m. e. pabaigą vakarų baltai (kartu su praslavais) ir italikai iš tikrųjų užėmė vieną bendrą ir gana kompaktišką teritoriją (galimas daiktas, kartu su ilyrais), ir tai, kad kaip tik čia ir tik čia daiktavardis ide. **louk-snā* tapo „terminologiškai“ pritaikytas dangaus šviesuliams pavadinti, negali būti atsitiktinumas (Топоров 1990: 183; kitose ide. kalbose, kuriose išliko, jis žymi apskritai šviesą, šviesumą, kaip antai Avestos *raoxšnā* bei kt.). Panašu, kad mūsų aptarti vaizdiniai

⁶ ЭССЯ XVII 45–50; Фасмер 1996: II 542; Черных 1999: I 496–497; dar žr. Boryś 2005: 304 ir kt.

⁷ Remiantis prof. Stanisława Iwaniszewskio žodine pastaba VIII tarptautinės Oksfordo konferencijos „Archeoastronomija ir astronomija kultūroje“ metu Klaipėdoje, 2007 m. liepos 27 d.

⁸ Топоров 1990: 179–187; ЭССЯ XVI 173–174 (žr. XVII 49); Фасмер 1996: II 533; Черных 1999: I 495; Boryś 2005: 304; Walde, Hofmann 1938: I 833–834; Pokorný 1959: 687–689 ir kt.

kaip tik ir sudarė, ar bent iš dalies sudarė, tą mitinį kontekstą, kuriame šaknies **louk-* žodis virto mėnulio pavadinimu.

Tiesa, reikia pasakyti, kad idoeuropietiškojo **louk-snā* veldinys prūsų kalboje **lauksnā* (paliudytas daugiskaita *lauxnos*) reiškia ne mėnulį, bet „žvaigždė“⁹.

Tačiau tokia baltiškojo atitikmens reikšmė reikalo esmės nekeičia, nes gyvūno laukymė pavadinama ir žvaigžde, pavyzdžiui: *Arkliukas su žvaigžde kaktoj* Sintautai, Šakių r.; *Mūs arklys su balta žvaigžde kaktan* Kučiūnai, Lazdijų r.; *Telyčelė graži, su žvaigžde, pati žala, kojelės baltos* Švenčionys; *Par tą arklį žvaigždukė kaktoj buvo* Švenčionys; *Žvaigždžiūtė kaktoj, o visa marga karvytė* Kaltanėnai, Švenčionių r.; *L a u k a karvė, nu, kur žvaigždė an kaktos* Butrimonys, Šalčininkų r.; panašiai *žvaigždėtas* gali reikšti „kuris su šviesia dėme (kaktoje)“ (*Žvaigždėtas arklys* Brodovskio, Nesselmanno žodynuose); *žvaigždgalvis* – „kuris su balta dėme kaktoje (apie arklį)“ (LKŽ XX 1022–1025); vienos šaknies su lie. *žvaigždė* ir la. *zvaigzne* „žvaigždė“ yra la. *zvaigala* „karvė su balta dėme (žvaigžde) kaktoje“¹⁰. Panašiai ukrainiečių *звіздатуї кінь*, pažodžiui ‘žvaigždėtas arklys’, – tai „arklys su balta dėme kaktoje“; rusų *звезда, звёздка, звездина, зорька* „žvaigždė“ gali žymėti laukymę gyvulio kaktoje, *звездун, звездуха* – tai „arklys arba karvė su žvaigžde kaktoje“ (Даль 1981: I 673; ЭССЯ XVII 49) ir t. t.

Negana to, lietuvių žodis *žvaigždė* gali reikšti ir žmogaus plikę: *Buvo nuplikęs – žvaigždė galvon* Papilys, Biržų r. (LKŽ XX 1023).

Taigi žmogaus ar gyvūno „su žvaigžde kaktoje“ įvaizdis, kaip ir žmogaus ar gyvūno „su mėnuliu kaktoje“, irgi reiškia jį esant *lauką* atitinkamai viena arba kita šio žodžio reikšme. O tai netiesiogiai tik patvirtina mėnulio ir žvaigždės pavadinimų, kilusių iš ide. **louk-snā*, ryšį su *lauko* žmogaus bei gyvulio vaizdiniais žodinėje tradicijoje.

Lauko gyvulio ir „lauko“ žmogaus lygiavertiškumas šios ypatybės atžvilgiu lietuvių tradicijoje kartais brėžte pabrėžiamas. Pavyzdžiui, vienoje sakmėje žmogus velniui (personifikuotą ligą – drugį laikant viena iš velnio apraiškų¹¹) yra tarsi arklys, kurį tasai, jei apsėda, tai gali ir į kapus nujoti. Bet jeigu tas „arklys“ yra arba tampa laukas, velnias jo nebeima:

Mano tėvas Kostas Dubaka sirgo trejus metus drugiu. Visokių vaistų prigėrė – nieko nepadėjo. Kažkas patarė, kad reikia valgyt nuo kapų rūgštynes. Kurį laiką valgė rūgštynes. Valgydamas kartą guli saulutėje aukštelninkas ir; kad saulė jam akių nedegintų, ant akių užsidėjo skiedrą. Tik mato – ateina toks ponaitis ir sako: „Šitas kumeliokas, rodos, ne mano. Mano buvo ne laukas, o šitas laukas. Gana! Jau ant šito pajodinėjau. Dabar eisiu Antalgen prie Aloyzo“. O tas Aloyzas drugiu besirdamas ir numirė LD 103; SŽ 141.

⁹ Топоров 1990: 179–187; Mažiulis 1996: 53–54; Frenkelis 1969: 39; Smoczyński 2007: 794 ir kt.

¹⁰ Frenkelis 1969: 40; Fraenkel 1962–1965: 1324; Karulis 1992: II 570.

¹¹ O taip daryti leidžia ir personifikuoto drugio apibūdinimas („ponaitis“, žr. toliau), ir funkcijos (apsėsti ir jodyti, kankinti ligi mirties), ir tipologija: plg. rusų *лихорадка, ворогуша* „drugys, karštinė“ ir velnio pavadinimus *лихой, ворог (враг)* (Афанасьев 1995: III 33). Na, šiaip jau klausimas yra sudėtingesnis negu tapatinimas ar griežtas atskyrimas, bet dabar ne laikas ir ne vieta į jį leistis.

Kitame sakmės variante apie arklį išvis nebekalbama – „laukas“ jau yra pats žmogus:

Vienas žmogus labai sirgo drugiu. Kartą išėjo anas oran ir atsigulė saulėje. Saulė degina, jam galvai karšta, tai anas ant kaktos užsidėjo skiedrą. Jau anas jaučia, kad jį greit pradės krėsti drugys. Tik mato – atjoja raitas koks ponaitis. Atjoja, žiūri į jį, dairosi ir sako: „Čia ne tas, ne tas. Tas buvo ne laukas, o šitas laukas. Tai čia ne tas“. Šitaip nusistebėjo ponaitis ir nujojo. Ir tas žmogus daugiau drugiu nesirgo LFCh 195, nr. 403.

Beje, skiedra, dėl kurios žmogus tampa *laukas*, verčia paminėti tokius šios šaknies žodžius kaip prūsų *luckis* „pliauska, balana“ ir juolab slavų **lučь* (< **loukis* [= lie. *laukis*]) reikšme „skiedra, balana“, **lučina* „balana“ (plg. rusų *лучина*, apibrėžiamą kaip „plona sauso medžio skiedra“, bei kt.)¹². Negana to, skiedrai, kuria čia žmogus prisidengė nuo saulės, mįslėse prilyginamas pačios saulės spindulių pluoštas: *Pro langą skiedros byra; Už marių kerta – per langą skiedros šoka; Lauke tašo, į kambarius skiedros lekia* = saulės spinduliai (LTt V 450, nr. 5360, 5362, 5363). O saulės spinduliai ir net pati saulė kai kuriose ide. tradicijose vėlgi pavadinami tos pat šaknies žodžiais, kaip antai slavų **lučь* „(saulės) spindulys“, *saulė rukma-* < **lukma-* „Rigvedoje“ VII.63.4 ir kt. (Иванов 2002: 232–233).

Išidėmetinas tad šiuo atžvilgiu ir toks žmogaus plikės apibūdinimas kaip *saulė kaktoj, mėnuo pakaušy* Upyna, Skaudvilės r. (LKŽ V 96). Jis, kaip ir minėtieji *žvaigždė galvon* bei būdingi plikės prilyginimai mėnuliui, gana nedviprasmiškai primena kitus, jau nebe šio, bet pasakų pasaulio vaizdinius, nors ir aiškiai susijusius su aptartaisiais (plg. Jasiūnaitė 2006: 481).

Antai pasakose karalienė pagimdo nepaprastą vaiką – herojų, kuriam *saulė kaktoj*, mėnuo pakaušy, o visas žvaizdėtas SIŠLSP 285–289, nr. 142, arba *žvaigždžiotas* LKŽ XX 1027; arba *saulė kaktoj, mėnuo pakaušij, o iš šalių po žvaigždę; kaktoj saulė, mėnuo – pakaušij, iš šalių – žvaigždės* BsLP 177–185, nr. IV.29, 30; arba *saulė kaktoj, mėnuo pakaušy, apie ausis žvaigždės* LRSPS 135–137, nr. 77; *saulė kaktoj, mėnuo pakaušy, apie ausis žvaigždėtės* LTt III 489–492, nr. 169; LFCh 218–220, nr. 450; *kaktoj[je] saulė, mėnuo pakaušė[je], žvaizdės alkūnėse* LKŽ XX 1033; *kad kaktoj būt saulė, mėnuo pakaušij, o visas žvaigždėms apsaugytas* BsLP I III 119, nr. 51 ir pan. Kitoje pasakoje labai graži karaliaus žmona ir tokia pat jų duktė *turėjo aplink kaktą žvaigždes, ant viršugalvio sa[u]lę, o užpakaly mėnesį* BsLP I I 32, nr. 7.

O vienoje pasakoje, *karalienei dukrytę ja[u]ną, gražią, kai sa[u]lės dukterį, susilaukus*, ši galiausiai pasirodo turinti *tris a[u]ksa žvaigždes už ausies* BsLP I I 201–202, nr. 76. Ši karalienės dukra, taigi karalaitė, kitaip karaliūnė (LKŽ V 260), labai primena Liudviko Adomo Jucevičiaus aprašytą deivę Karaliūnę (*Karalumi*). Pasak jo,

šiuo vardu mūsų žmonės vadina būtybę, valdančią dangaus šviesulius. Tai esanti jauna mergina, neregėtai graži, jos galvą dabinanti saulė, ji nešiojanti žvaigždžių prisagstytą apsiaustą, susegtą ant peties tam tikra sege su mėnuliu vidury. Jos šypsena – tai ryto aušra, ašaros – tai deimantai <...> (LM 172; Jucevičius 1959: 78–79).

¹² Mažiulis 1996: 90–91; Топоров 1990: 396–401; ЭССЯ XVI 161–164.

Reikia pasakyti, kad apsisiautusi dangų reiškiančiu mėlynu apsiaustu su žvaigždėmis, ant peties prisegtu žvaigžde (o gal kartais ir mėnuliu?), lietuvių tradicinėje skulptūroje neretai vaizduojama „dangaus karalienė“ Marija (Urbonienė 1998: 29–31, 2002: 299–307). Žinoma, šį ir panašius Marijos įvaizdžius priimta sieti su Apreiškimu Jonui 12.1:

Ir pasirodė danguje didingas ženklas: moteris, apsisiautusi saule, po jos kojų mėnulis, o ant galvos dvylikos žvaigždžių vainikas.

Tačiau nereikia pamiršti, kad pats šis apreiškimo vaizdinys ar tik nesiremia vienos iš reikšmingiausių antikos deivių – Isidės įvaizdžiu, aprašytu, pavyzdžiui, Apulėjaus „Metamorfozėse“ (XI.3–4):

Pirmiausia, tankūs ilgi plaukai, vilnydami sruogomis, laisvai ir švelniai krito ant jos dieviško kaklo. Viršugalvį puošė daugybės margaspalvių žiedų vainikas, o vidury kaktos švytėjo baltas spindintis diskas – lyg veidrodis, arba veikiau tarsi mėnulis. <...> Bet labiausiai mano žvilgsnį patraukė jos apsiaustas, juodas kaip naktis ir tik žėrintis tamsiu spindesiu. Apsuktas aplinkui, supdamas dešinį šoną ir susegtas ant kairiojo peties, kaip romėnų togos, jis gausiomis klostėmis krito žemyn, o jo kraštai buvo gražiai apsiūti spurgais. Palei apsiuvinėtą apvadą, o ir visu paviršiumi tai šen, tai ten jis buvo nusagstytas žibančiomis žvaigždėmis, o pačiame jų vidury nelyginant liepsna tvieskė mėnulio pilnatis (Eliade 1977: 306–307, nr. 155; plg. Апулей 1999: 367–369).

Šiaip ar taip, toks dangiškos deivės įvaizdis yra plačiai žinomas, todėl ir Lietuvoje jį aptikus, nereikia skubėti išvelgti vien svetimas įtakas. Gal verta dėmesio šiuo atžvilgiu ir tokia pasakos *pana ant marių – saulė kaktoj, o mėnuo pakaušij*, kuri taip *verkė, kad jos deimanto ašaros byrėjo kaip žirniai* BsLPĮ IV nr. 154, p. 313, 315.

Vėl kitoje pasakoje panašiai atrodo nepaprasto grožio mergelė-paukštė, kuriai *kaktaj saulė, paausiuos žvaigždės, pakaušy mėnuo, kur eina – ty šviečia* VKLT 208, nr. 504. Toks nepaprastas vaikas, negana to, pasakose kartais ir gimsta iš kiaušinio (taigi yra „dukart gimęs“; plg. lizde rastą žynį Lizdeiką): *Neilgai trukus [lakštingala], sudėjusi du kiaušeliu, išperėjo du keistus bernelius su saulėmis kaktoje bei mėnesiais su žvaigždėmis pakaušė[je]* Kirdeikiai, Utenos r. (LKŽ XX 1021–1022). Kitąsyk paminima tik mėnulis su žvaigždėmis: *O ji, šventa Margaryta, pagimdė toki gražų sūnelį: iš šalių po žvaigždę, mėnuo pakaušė[je]* iš Karlo Brugmanno rinkinių (BsLPĮ I 368, nr. 141); arba viena tik žvaigždė: *Parašė savo vyrui laišką, kad gimė jai kūdikis labai gražus, jis turi kaktoje žvaigždę* Rokiškis (LKŽ XX 1021)¹³.

Panašiai rusų pasakose tokiam nepaprastam vaikui *по бокам чаты звезды, во лбу светел месяц, против сердца красно солнце* ‘šonuose žvaigždės, kaktoje šviesus mėnuo, prie širdies skaisti saulė’; arba *во лбу месяц, супротив ретива сердца красное солнце* ‘kaktoje mėnuo, prie karštos širdies skaisti saulė’ (HPC II 366, 368, 369, 370, nr. 279, 280) ir pan. Dainose panašūs bruožai priskiriami šv. Jurgiui: *Во лбу-то солнце, в тылу-то месяц, По косицам звезды перехожие* ‘Kaktoje sau-

¹³ Dar žr. BsLPĮ IV 186, nr. 95 ir 308, nr. 153.

lė, pakaušy mėnuo, Ant sruogų margos žvaigždės'; arba *По всем Егорие часты звезды* 'Per visą Jurgį žvaigždės' (Афанасьев 1995: I 358). O XVIII a. rusų užkalbėjime iš Archangelsko gubernijos artinkame štai tokį fragmentą: *красное солнце в очи вставлю, млад светел месяц в тыл положу, частыми звездами подтычуся...* 'skaisčią saulę į akis įstatysiu, jauną šviesų mėnesėlį pakaušin padėsiu, tankiai žvaigždėmis nusisagstysiu...' (Топорков 2002: 57). Be to, apibūdinimas *во лбу месяца, а в затылке ясны звезды* 'kaktose mėnulis, o pakaušyje šviesios žvaigždės' rusų liaudies tradicijoje apskritai reiškia nepaprastą, ypatingą žmogų (Даль 1981: II 371). O dėl „dukart gimusiojo“ kaip inicijuotojo, pašventintojo sampratos, savo ruožtu, verta dėmesio tai, kad žvaigždę kaktose pasakos herojus gali įgyti kaip tik išlaikęs išbandymą, rituale atitinkantį iniciaciją. Antai vienoje rusų pasakoje, trečiajam broliui kvailiui laimėjus nepaprastas varžybas dėl gražuolės karalaitės rankos, *царевна в ту же минуту влетела ему в лоб алмазную звезду* 'karalaitė tą pat akimirka įspaudė jam į kaktą deimantinę žvaigždę' (НПС III 340, nr. 564)¹⁴. Panašiai atsitinka ir to pat tipo lietuvių pasakų herojui: vos tik jis pagaliau užjojo ant stiklo kalno pas karalaitę, *tuojaus ta pana pabučiavo jį, davė jam savo žiedą no piršto. Ir ten besiglamonint jiedviem, toj pana jam inspaudė čiekį [ženklą] in kaktą* BsLPĮ III 154, nr. 75; arba *toj pana jam pečėtį [antspauda] prispaudė prie kaktos* BsLPĮ IV 78, nr. 18.

Atitinkama „žvaigždės kaktose“ kilmė bei simbolika ir Juozo Mickevičiaus paliudytame XX a. pradžios žemaičių tikėjime, pasak kurio, „nekrikštytų katalikų vaikų vėlės einančios, drauge su gerųjų pagonų ir kitatikų vėlėmis, į atklanes (tamsybes)“, bet katalikų tėvų vaiko vėlė atklanėse „turinti kaktoj šviesią žvaigždėlę (tai pėdsakai jos tėvams krikšto metu šv. aliejum pateptos vietos)“ (Mickevičius 1936: 98).

Jeigu patepimas, pašventinimas (= „antrasis gimimas“) net palikuoniui dar palieka kaktose žvaigždę, tai paties pašventintojo kaktose, reikia manyti, tikrai švytėjo saulė, o pakaušyje gal mėnulis. Šiaip ar taip, ši tikėjimą galima laikyti būtent aptartojo archajiško mitinio įvaizdžio vėlesne krikščioniška interpretacija (plg. Kristaus vardo pažodinę reikšmę „pateptasis“ ir jam gimstant danguje spindėjusią žvaigždę). Vadinasi, šiuo pasakų įvaizdžiu išreiškiama herojų esant inicijuotą, pašventintą, priklausantį nebe šiam, bet dvasiniam pasauliui. Tolimas, bet iškalbingas pavyzdys, turint omenyje paralelizmą tarp lauko žmogaus ir gyvūno, būtų senovės indų karalaitis Siddhartha, būsimasis Buda, kurį jo žmona Jašodhara sapne išvydo kaip „baltą karvę, kurios galvą puošė žaižaruojantis brangakmenis – skaičius kaip Šiaurinė žvaigždė“ (Hahn 2003: 87–88)¹⁵.

Prielaidą lauką žmogų ar gyvūną esant pašventintą patvirtina ir viena lietuvių sakmė, kurioje ožkelė tampa lauka būtent nuo Dievo prisilietimo:

¹⁴ Deimantas kaktose – gal irgi ne atsitiktinumas, žr. Razauskas 2000: 154–183, ypač 165–173.

¹⁵ Ironiška nesenų laikų realija: *Žvaizdė kaktofje*, *milicininkas* Raudėnai, Šiaulių r. (LKŽ XX 1034; plg. Jasiūnaitė 2006: 481). Tačiau ir žvaigždė ant uniforminės kepurės savo šaknimis galiausiai siekia tą pačią senąją dvasinę simboliką, tad šis pavyzdys tik dar kartą parodo, kad archajiškųjų, archetipinių dvasinių simbolių profanacijai nėra ribų, nors suvis jų išvengti neišeina.

Vieną kartą velnias padirbo juodą ožkelę ir pastatė ją ant tvoros. Dievas, eidamas pro šalį, bakstelėjo tai ožkelei lazdele kaktan – ir ji nušoko nuo tvoros daržan su balta žymele kaktų BsLP 29, nr. I.9; MT II 124, nr. 3.

Apskritai gyvūnai su šviesia žyme kaktose sakralizuojami visame pasaulyje, pradedant seniausiomis klasikinėmis kultūromis. Baltą trikampį ar keturkampį ant kaktos turėjo Senovės Egipto šventas jautis Apis (Lurker 1995: 29; Spence 1998: 284). Pasak Herodoto (III.28),

tą Apį-Epafą turi atvesti tokia karvė, kuri daugiau nebegali vesti veršiukų. Egiptiečiai tvirtina, kad iš dangaus nusileidžianti šviesa ir apvaisinanti tą karvę – tada ir gimsta Apis. Veršio Apio žymės yra tokios: jis visas juodas, o kaktose baltas trikampis... (Herodotas 1988: 167).

Hetitų Zababos karo dainoje („Lentelė apie Uršu miesto apgultį“) didvyris pasirodo „baltakakčio jaučio“ pavidalu (JYH 92, žr. 277). Apolonas pasiunčia Tėbų įkūrėjui Kadmui „ypač gražią karvę su mėnulio žymėm kaktose, bylojančiom jos išskirtinumą“, kuri ir nuveda jį į būsimo miesto vietą (Vernant 2000: 134). Jakutai savo dievui Kachtyr Kachtan Buraj Tojonui aukojo šyvus žirgus su baltomis kaktomis (Элиаде 2000: 183). Stebuklingam rusų pasakų žirgui, kuris, Vladimiro Proppo apibūdinimu, yra „tarpininkas tarp dangaus ir žemės“, kartais būna *по бокам части звезды, во лбу ясный месяц* ‘šonuose žvaigždės, kaktose šviesus mėnuo’ (Пропп 1998: 266). O vienoje slovakų pasakoje, pavadintoje „Saulės žirgas“, žirgas su saule kaktose, kuriam pasirodžius visas pasaulis nušvinta, vaizdina pačią saulę (Афанасьев 1995: I 309). Panašiai lietuvių pasakoje trečiam broliui kvailiui sergint avižas, *naktij atbėgo iš girios trys žirgai: vieno kaktų žvaigždė, antro kaktų mėnuo, trečio kaktų saulė* BsLP I III 151, nr. 75; arba *vieno arklio kaktų žvaigždė, kito arklio – saulė, trecio – mėnuo, ir visi labai razšvietė* GP 75, nr. 8. Baltarusių lauki gyvuliai irgi buvo sakralizuojami ir, kaip spėja Tatjana Valodzina, kitados galėjo priklausyti dievybei ir būti aukojami (БМ 295). Pagaliau, Olego Trubačiovo žodžiais, pats „gyvūno su balta dėme kaktose pavadinimo [*lyсь(я)] išskirtinis pastovumas visose slavų kalbose byloja apie didelę šio požymio svarbą senovėje. Gyvūnai su balta dėme kaktose buvo garbinami daugelio tautų. Uigurai dar iki nesenų laikų aviną ir žirgą su balta dėme kaktose paskirdavo dievybei, todėl rodydavo jiems pagarbą kaip dievams. Mariams aukojamąjį žirgą atstojo sargas eržilas su laukyme kaktose, jam jie irgi rodydavo pagarbą kaip dievybei. Taigi balta dėmė gyvūno kaktose rodo jo išrinktumą. Savo ruožtu to pat žodžio *lyсь(я) reikšmė ‘nuplikęs, neturintis plaukų’ irgi nurodo į tai, kad šis požymis laikytas išrinktumo ženklu. Per iniciacijos apeigas plaukai būdavo nukerpami, netgi nusvilinami, pagaliau būtent „pagoniškę apeigų palikimas krikščionybėje yra išventinimas į vienuolius nukerpant plaukus (ностриженіе), katalikų kunigų tonzūra ir kt.“ (ЭССЯ XVII 49–50). Žyniai plikai skutosi galvas Mesopotamijoje (Оппенхейм 1990: 242), Senovės Egipte (Spence 1998: 53), ten Isidės žynių skustos galvos, pasak Apulėjaus, beje, „spindėjo kaip žvaigždės“, o tai, Carlo Gustavo Jungo nuomone, simboliškai prilygsta aureolei (Jung 1990: 88).

Lietuvių sakmėje, kaip matėme, „lauku“ tapusio žmogaus nebejodo velnias (drugys), kitaip sakant, jis tampa atsparus velniams, vadinasi, irgi šventas. Panašiai

atsparus velniams gali būti ir plikas, praplikęs žmogus. Antai Jono Šliūpo užrašytoje pasakoje Oniukė, sprukdama su vyru nuo velnių, *pavertė savo vyrą į senelį plikakaktį* LRSPS 112, nr. 61; plg. LKŽ X 223. Tai ir nenuostabu, turint omenyje, kad plikas (taigi „laukas“) lietuvių tautosakoje kartais yra pats didysis velnių naikintojas Perkūnas. Štai populiarios sakmės „Perkūnas medžioja velnią“ (LPK 3452) kai kuriuose variantuose medžiotojas sutinka Perkūną kaip *žilą, pliku pakaušiu senį* Balys 1935: 30, nr. 19, 1998: 152, nr. 30. Tiek žili (balti) plaukai, tiek plikas (blizgantis, spindintis, *laukas*) pakaušis simboliškai atstovauja šviesai, taigi išreiškia opoziciją chtoniškajai tamsai. O dar tiksliau, žymi „šviesią galvą“.

Tačiau „šviesią galvą“ galima suprasti ir perkeltine reikšme – kaip „nušvitusį protą“ (prisiminkime Budą, patį „nušvitusio proto“ išikūnijimą, savo žmonai sapne pasirodžiusį laukos karvės pavidalu). Štai pasak lietuvių priežodžio, *Kvaila galva nei žyla, nei plinka* PP 379; arba *Kvaila galva nei plinka, nei žyla* LTt V 105, nr. 504; vadinasi, plinkanti (kaip ir žylanti) galva rodo žmogų esant nekvailą. Tą pat liudija ir latvių tikėjimas: *Ja gada laikā bērnam neaizaug mati uz pakauša, tad tas būs gudrs cilvēks* ‘Jei metų vaikui neužauga plaukai ant pakaušio, tai jis bus protingas žmogus’ (LTT 155, nr. 2511). Baltarusių plikiui irgi būdavo priskiriami nepaprasti protiniai gebėjimai, tiek teigiami, tiek neigiami, kaip kad byloja patarlė: *Бойся лысых і рыжых: лысы дужа разумны, а рыжы надта хітры* ‘Bijok plikių ir raudonplaukių: plikiai labai jau protingi, o raudonplaukiai perdėm gudrūs’ (БМ 295)¹⁶.

Įdomu, kad archajiškose bei archajizuojančiose tradicijose su žmogaus galva ir tiesiog su protu simboliškai paprastai siejamas būtent mėnulis, kurį mūsų tradicijoje matėme prilygintą plikai galvai, plikei, laukymei galvoje. Rusų tradicijoje šiuo atžvilgiu paminėtinos religinės eilės, susijusios su vadinamąja *Голубинная книга*, kaip antai: *А и белой свет – от лица Божья, Со(л)нцо праведно – от очей его, Светел месяц – от темечка, Темная ночь – от затылочка...* ‘O baltasis pasaulis – iš Dievo veido, Teisingoji saulė – iš jo akių, Šviesus mėnuo – iš mėnuliuko, Tamsi naktis – iš pakaušio’ ir t. t. (РФ 309). Tačiau itin išreikšta šiuo atžvilgiu yra senovės indų tradicija, kurioje mėnulis tiesiog kilme siejamas su protu, pradedant jau „Rigveda“ ir ligi pat vėlyvųjų mistinių tantrinių mokymų. Antai „Rigvedoje“ X.90.13.a sakoma: *candrāmā mānaso jātāḥ* ‘mėnuo iš proto gimęs’ (Aufrecht 1955: 388; kalbama apie kosminio pirmažmogio Purušos protą). Toliau mėnulio ir proto simbolinę tapatybę rutulioja „Šatapatha brahmana“ X.3.3.8: „kalba – ugnis, regėjimas – saulė, mintis – mėnulis“ ir t. t.; „Aitarėja aranjaka“ II.4.2: „kalba – ugnis, uoslė – vėjas, regėjimas – saulė..., mintis, širdis – mėnulis“¹⁷. Toliau, pavyzdžiui, „Aitarėja upanišadoje“ I.1.4, vis apie tą patį kosminį pirmažmogį Purušą sakoma: „Tada sušildė jį. Sušildyto burna jo prasivėrė lyg kiaušinis: iš burnos – kalba, iš kalbos – ugnis. Ir šnervės prasivėrė: iš šnervių – kvėpimas, iš kvėpimo – vėjas.

¹⁶ Kita vertus, nuplikimas, kaip ir patys protiniai gebėjimai, sietas su seksualumu: *А чаго ты, лысы, без валос астаўся? – А таго, што рана з дзеўкамі спазнаўся* ‘O kodėl tu, pliki, likai be plaukų? – O todėl, kad anksti prilindau prie mergų’ (БМ 295).

¹⁷ Топоров 1971: 47, 1999: 42; Елизаренкова, Топоров 1984: 33.

Akys prasivėrė: iš akių – regėjimas, iš regėjimo – saulė. <...> Širdis prasivėrė: iš širdies – protas, iš proto – mėnulis (*manasas candramāḥ*)“ ir t. t.; paskui (I.2.4), savo ruožtu, „ugnis, pavirtusi kalba, įžengė į burną. Vėjas, virtęs kvėpavimu, įžengė į šnerves. Saulė, pavirtusi regėjimu, įžengė į akis. <...> Mėnuo, virtęs protu (*candramā mano bhūtvā*), įžengė į širdį“ ir t. t.; „Brihadaranjaka upanišadoje“ III.2.13 pasakojama, kaip būna „žmogui mirus, kai pereina kalba į ugnį, o kvėpavimas – į vėją, akys – į saulę, protas – į mėnulį (*manas candram*)“ ir t. t. (dar plg. „Prašna upanišadą“ V.4 ir kt.) (U 49, 50, 110, žr. 80; PU 515–516, 517, 217, žr. 664). O štai „Subala upanišada“ I.1 tiesiog cituoja „Rigvedą“: *candrāmā mānaso jātāḥ* ‘mėnuo iš proto gimęs’ (PU 863).

Bet įdomiausia šiuo atveju tai, kad indų mistiniame tantrizme (pvz., tantroje „Šat-čakra-nirupana“, kuri XX a. pradžioje viena iš pirmųjų tapo žinoma Vakaruose jos vertėjo sero Johno Woodroffe'o dėka ir suvaidino čia ryškų vaidmenį) *ājñā-cakra-*, esanti kaktose tarp antakių ir apibūdinama kaip „proto (*manas-*) sostas“ ar „proto vieta“, grafiškai vaizduojama puse mėnulio pavidalu ir, pasak apibrėžimo („Šat-čakra-nirupana“ 32), tiesiog yra „pažiūrėti kaip mėnulis“ (*himakara-sadrśam*) (Woodroffe 1992: 394–395, taip pat žr. VII iliustraciją ir p. 145). Savo ruožtu *sahasrāra-cakra-*, esanti pačiame viršugalvyje, pagal apibūdinimą („Šat-čakra-nirupana“, atitinkamai 41 ir 40), turi savyje „pilną mėnulį“ (*pūrṇacandraḥ*) ir netgi „švyti ryškiau nei pilnas mėnulis“ (*pūrṇacandrātiśubhram*) – būtent „saulės spalvomis“ (*adyairvarṇaiḥ*) (ten pat, atitinkamai p. 428 ir 419). Taigi pagal tantrinę čakrų sistemą, žmogui, kurio yra nubudę šiedu aukščiausi sąmonės lygmenys, atsiranda „kaktose mėnuo, pakaušy saulė“ – jis tampa panašus į minėtą pasakų herojų, kitaip sakant, „laukas“.

Negana to, aukščiausioji *sahasrāra-cakra-* turi dar ir kitą pavadinimą – *bhālōka-*, pažodžiui ‘balta vieta’, ‘balta sritis’ arba ‘baltas laukas’ (ten pat: 245). Pavadinimą sudaro du dėmenys: pirmasis – tai būdvardis *bhā-* „šviesus, baltas“, vienos šaknies su lietuvių būdvardžiu *baltas*¹⁸, o antrasis – tai pradžioje jau minėtas daiktavardis *lokā-s*, šiuo atveju reiškiantis „vietą, sritį“ arba būtent „lauką“ ir, kaip sakyta, etimologiškai atitinkantis lietuvių daiktavardį *laukas*. Taigi aukščiausią žmogaus sąmoningumą, nušvitusią sąmonę tantrinėje sistemoje simbolizuojančios čakros pavadinimas *bhālōka-* ne tik pažodžiui, bet ir etimologiškai yra *baltas laukas*. Beliau prisiminti, kad lietuvių mįslėse daiktavardžiu *laukas* irgi užmenama žmogaus kakta ir kad jis yra vienos šaknies su būdvardžiu *laukas*, žyminčiu šviesią, baltą kaktą¹⁹.

¹⁸ Fraenkel 1962–1965: 32; Smoczyński 2007: 44; Pokorny 1959: 104–105 ir 118–120; žr. Mayrhofer 1963: 493.

¹⁹ Kadangi *ājñā-cakra-* dar vadinama „trečiaja akimi“ (pirmine prasme – kaip įžvalgaus, aiškia-regio proto metafora; dėl būdingo „akies, regėjimo“ ir „proto“ siejimo plg. lie. *vyzdys*, ru. *видеть* „matyti, regėti“ ir tos pat šaknies *ведать*, prūsų *waist*, vo. *wissen* „žinoti“ ir daugybę kitų gerai žinomų pavyzdžių), tai čia galima priminti, kad ir ide. šaknis **leuk-*, skyriam ir jos baltiški bei slaviški vediniai, turi reikšmę „žiūrėti, matyti“: pavyzdžiui, slavų **lučiti* (ru. *лучить* ir kt.) „taikytis, pataikyti, mesti“ <*, „žiūrėti, sekti ką akimis, laukti“; prūsų *laukīt* „ieškoti“, lie. *láukti, lūkėti, lūkóti* „laukti“ <*, „žiūrėti, matyti“; la. *lūkoties* „žiūrėti, žvelgti, žvalgytis, dairytis“ (Fraenkel 1962–1965: 345; Sabaliauskas 1990: 186; Karaliūnas 1987: 89–90; Karulis 1992: I 548–549; Mažiulis 1996: 48–49; Toponov 1990: 143–146; Фасмер 1996: II 538; žr. Pokorny 1959: 689; ЭССЯ XVI 162–163). Apskritai reikšmių „šviesti“ ir

Šiaip ar taip, panašu, kad mėnulio simbolis kaktoje ir (kartu su saule) pakaušyje mistiniame indų tantrizme, pastaruuju laiku Vakaruose taip išpopuliarėjusiame ir ne mažiau sulėkštintame, savo šaknimis siekia tuos pačius mitinius vaizdinius, su kuriais yra susijęs apžvelgtasis „mėnulio kaktoje“ įvaizdis baltų bei slavų tradicijose. Savo ruožtu mistinės, giliai dvasinės šio įvaizdžio prasmės indų tantrizme atšvaitas krinta ir ant aptartųjų jo mitinių atitikmenų.

ŠALTINIAI

- BsLP – *Lietuviškos pasakos*, t. I, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, 2001.
 BsLPĮ – *Lietuviškos pasakos įvairios*, surinko Jonas Basanavičius, Vilnius, t. I, 1993, t. III, 1997, t. IV, 1998.
 DvPSO – *Pasakos, sakmės, oracijos*, surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis, Vilnius, 1973.
 FŽ – *Frazeologijos žodynas*, redagavo Jonas Paulauskas, Vilnius, 2001.
 GP – *Gervėčių pasakos*, parengė Adelė Seselskytė, Vilnius, 1997.
 LD – *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*, paruošė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1979.
 LFCh – *Lietuvių folkloro chrestomatija*, parengė Bronislava Kerbelytė, Bronė Stundžienė, Vilnius, 1996.
 LKPŽ – *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas*, sudarė K. B. Vosylytė, Vilnius, 1985.
 LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XIX, Vilnius, 1956–1999, t. XX, Kaunas, 2002.
 LM – *Lietuvių mitologija*, t. I, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1995.
 LPK – Jonas Balys. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, kn.: Jonas Balys. *Raštai*, t. I, parengė Rita Repšienė, Vilnius, 2002, nurodomas tipo numeris.
 LRSPS – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, parengė Bronislava Kerbelytė, Vilnius, 1981.
 LTM – *Latviešu tautas mīklas: Izlase*, sastādījusi A. Ancelāne, Rīgā, 1954.
 LTT – *Latviešu tautas ticējumi*, sēj. 4, sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits, Rīgā, 1940–1941.
 LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. III: *Pasakos*, medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, Vilnius, 1965; *Lietuvių tautosaka*, t. V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*, medžiagą paruošė K. Grigas, Vilnius, 1968.
 MS – *Mįslių skrynelė*, sudarytojas Stasys Lipskis, Vilnius, 2002.
 MT – *Mūsų tautosaka*, t. II, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, 1930.
 PP – *Patarlės ir prieodžiai*, Vilnius, 1958.
 PU – *The Principal Upaniṣads*, edited with introduction, text, translation and notes by S. Radhakrishnan, New Delhi, 2000.

„žiūrėti, matyti“ tarpusavio sąsaja gerai žinoma, ir šaknis **leuk-* šiuo atžvilgiu nėra jokia išimtis. Mūsų atveju, matyt, neatsitiktinai pirmiau minėtose mįslėse *laukas* mėnuo būtinai „žiūri“ arba „žvelgia“: lie. *Laukas arklis pro vartus žiūri*; blr. *Лысы конь через варты глядзіць* ‘Laukas arklis per vartus žiūri’; ukr. *Лусий вил кризь забор дивітця (загляда)* ‘Laukas jautis pro vartus žiūri (žvelgia)’; ru. *Лысый бык под ворота глядит* ‘Laukas jautis po vartais žiūri’; *Лысый, белый в окошко глядит* ‘Laukas, baltas pro langelį žvelgia’; *Лысый старик через заплот смотрит* ‘Plikas senis pro aptvarą žiūri’ ir kt. Apskritai saulės ir mėnulio prilyginimas akims (dangaus, dievybės, pirmažmogio ir pan.) ir – atvirkščiai – akių saulei ir mėnuliui plačiai žinomas, skyrium, ir baltų bei slavų tradicijose. Šiuo atveju gal verta pridurti, jog kartais ši simbolinė tapatybė pasirodo vienoje gretoje su nagrinėtaisiais vaizdiniais. Plg. kosminio aukojamojo žirgo aprašymą „Brihadaranjaka upanišadoje“ I.1.1: „Aušra, išties, – tai aukojamo žirgo galva, saulė – akis“ (U 101). Čia mes matome vis tą patį pasakų įvaizdį – „saulė kaktoje“, šiuo atveju vaizdžiai nusakantį aušrą. Plg. aukščiaua lietuvių „saulės dukrą“, taip pat L. A. Jucevičiaus aprašytąją „Karaliūnę“, kurios „galvą dabinanti saulė“ ir kurios „šypsena – tai ryto aušra“. Taip pat plg. minėtą rusų užkalbėjimą: *красное солнце в очи вставляю, млад светел месяц в тыл положу, частыми звездами подтычуся...* ‘skaisčiau saulę į akis įstatysiu, jauną šviesų mėneselį pakaušį padėsiu, tankiai žvaigždėmis nusiaugstysiu...’

- SIŠLSP – *Šiaurės Lietuvos sakmės ir pasakos*, surinko Mato Slančiausko bendradarbiai, Vilnius, 1985.
- SŽ – *Sužėistas vėjas: Lietuvių liaudies mitologinės sakmės*, sudarė Norbertas Vėlius, Vilnius, 1987.
- TŽ – *Tauta ir žodis*, red. prof. V. Krėvė-Mickevičius, Kaunas, t. I, 1923, t. V, 1928.
- U – *Upanišados*, vertimas iš sanskrito, paaiškinimai ir įvadinis straipsnis Audriaus Beinoriaus, redagavo Dainius Razauskas, Vilnius, 2006.
- VKLT – Vilniaus krašto lietuvių tautosaka, *Tautosakos darbai*, 1938, [t.] IV.
- БМ – *Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік*, Мінск, 2004.
- Загадки – *Загадки*, складнікі: М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі, 2-ое выданне, выпраўленае і дапрацаванае, Мінск, 2004.
- Загадки – *Загадки*, издание подготовила В. В. Митрофанова, Ленинград, 1968.
- ЛУН – *Луна, упавшая с неба: Древняя литература Малой Азии*, перевод с древнемалоазиатских языков Вяч. Вс. Иванова, Москва, 1977.
- НРС – *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*, т. I–III, подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа, Москва, 1958.
- РФ – *Русский фольклор: Хрестоматия*, составители: Т. В. Зуева, Б. П. Кирдан, Москва, 2001.
- ЭССЯ – *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*, т. XVI, XVII, под редакцией О. Н. Трубачева, Москва, 1990.

LITERATŪRA

- Aufrecht Theodor 1955. *Die Hymen des Rigveda*, Bd. II, Berlin.
- Balys Jonas 1935. Perkūnas medžioja velnią: Lietuviškos kilmės mitologinis padavimas, *Vairas*, Nr. 3.
- Balys Jonas 1998. *Raštai*, t. I, parengė Rita Repšienė, Vilnius.
- Boryś Wiesław 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
- Eliade Mircea 1977. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*, San Francisco.
- Fraenkel Ernst 1962–1965. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I–II, Heidelberg–Göttingen.
- Frenkelis Ernestas 1969. *Baltų kalbos: Jų tarpusavio santykiai ir santykiai su kitomis indoeuropiečių kalbomis: (Baltų kalbotyros įvadas)*, Vilnius.
- Frisk Hjalmar 1970. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. II, Heidelberg.
- Hahn Thich Nhat 2003. *Senasis baltųjų debesų kelias: Budos pėdsakais*, t. I, Kaunas.
- Herodotas 1988. *Istorija*, iš senosios graikų k. vertė Jonas Dumčius, Vilnius.
- Jasiūnaitė Birutė 2006. Maldelės į jauną mėnulį Rytų Lietuvos folklore: etnolingvistinis aspektas, *Baltistica*, t. XLI (3), p. 473–487.
- Jucevičius Liudvikas Adomas 1959. *Raštai*, Vilnius.
- Jung Carl Gustav 1990. *Symbols of Transformation*, Princeton.
- Karaliūnas Simas 1987. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*, Vilnius.
- Karulis Konstantīns 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, sēj. I–II, Rīga.
- Kensminienė Aelita 2001. Kūniškumas lietuvių mįslėse – liaudies juoko kultūros įnašas, *Tautosakos darbai*, [t.] XIV (XXI), p. 182–196.
- Lurker Manfred 1995. *An Illustrated Dictionary of the Gods and Symbols of Ancient Egypt*, London.
- Mayrhofer Manfred 1963. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Bd. II, Heidelberg.
- Mayrhofer Manfred 1976. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, Bd. III, Heidelberg.
- Mažiulis Vytautas 1996. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. III, Vilnius.
- Mickevičius Juozas 1935. Žemaičių krikštynos, *Tautosakos darbai*, [t.] I, p. 86–111.
- Pokorny Julius 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. I, Bern–München.
- Razauskas Dainius 2000. Deimantas: simbolika ir atitinkamos neįprastos etimologinės žodžio sąsajos, *Tautosakos darbai*, [t.] XIII (XX), p. 154–184.
- Sabaliauskas Algirdas 1990. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius.
- Smoczyński Wojciech 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Wilno.

- Spence Lewis 1998. *Myths and Legends of Egypt*, London.
- Urbonienė Skaidrė 1998. Švč. Mergelė Marija tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje ir papročiuose, *Liaudies kultūra*, Nr. 4, p. 25–34.
- Urbonienė Skaidrė 2002. Švč. Mergelės Marijos vaizdavimas tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje, kn.: *Senovės baltų kultūra*, t. VI: *Nuo kulto iki simbolio*, Vilnius.
- Vernant J.-P. 2000. *Pasaulis, dievai, žmonės: Mitų interpretacijos*, Vilnius.
- Walde A., Hofmann J. B. von 1938–1954. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch von A. Walde*, Bde. I–II, nebearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, 3., Heidelberg.
- Woodroffe Sir John 1992. *The Serpent Power*, Madras.
- Апулей 1999. *Золотой осел*, перевод и комментарии М. А. Кузмина, Москва.
- Афанасьев Александр 1995. *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, т. I, III, Москва.
- Даль Владимир 1981. *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I, II, Москва.
- Елизаренкова Татьяна, Топоров Владимир 1984. О ведийской загадке типа *brahmodya*, кн.: *Паремнологические исследования*, Москва.
- Иванов Вячеслав 2002. Балто-южноанатолийские изоглоссы, кн.: *Балто-славянские исследования*, т. XV, Москва.
- Оппенхейм А. Лео 1990. *Древняя Месопотамия: Портрет погибшей цивилизации*, Москва.
- Пропп Владимир 1998. *Морфология (волшебной) сказки. Исторические корни волшебной сказки*, (*Труды*), Москва, p. 5–111, 112–436.
- Топоров А. 2002. Мотив «чудесного одевания» в русских заговорах XVII–XVIII вв., кн.: *Заговорный текст: генезис и структура*, Москва.
- Топоров Владимир 1971. О структуре некоторых архаических текстов, соотносимых с концепцией «Мирового дерева», кн.: *Труды по знаковым системам*, т. V, Тарту.
- Топоров Владимир 1990. *Прусский язык: Словарь*, т. V, Москва.
- Топоров Владимир 1999. «Второе» происхождение – загадка в ритуале (ведийская космологическая загадка типа *brahmodya*: структура, функция, происхождение), кн.: *Исследования в области балто-славянской духовной культуры: Загадка как текст 2*, Москва.
- Фасмер Макс 1996. *Этимологический словарь русского языка*, т. I–IV, перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, Санкт-Петербург.
- Черных Павел 1999. *Историко-этимологический словарь современного русского языка*, т. I, II, Москва.
- Элиаде Мирча 2000. *Шаманизм: Архаические техники экстаза*, Киев.

**“MOON ON THE FOREHEAD”
Lithuanian *laukas* ‘with a white mark on the forehead’
and some unexpected connections**

DAINIUS RAZAUSKAS

Summary

Lithuanian adjective *laukas* has two meanings, namely, ‘with a white mark on the forehead (in respect to an animal)’ and ‘bald (in respect to a man)’, both deriving from the primal sense of the IE **loukos* ‘shining, white’. Then, on the one hand, the horse with a white mark on its forehead is a usual representation of the moon in Lithuanian (and also East Slavic, especially Belorussian) riddles, and on the other, the (full) moon is the common metaphor of the bald (fore)head and is itself often compared to a bald man’s head. The similar situation holds true for the Slavic **lyсьь(ь)* ‘bald (in respect to a man)’ and ‘with a white mark on the forehead (in respect to an animal)’, deriving from the same (or closely akin) IE **louk(‘)os/*lūk(‘)os* ‘shining, white’, from which also the terminological denomination of the moon IE **louk-snā* > Slavic **luna* and Latin *lūna* derives.

Both the bald man's and the animal's forehead with a white mark are sometimes also described as having sun or star on it (or, concerning in particular the man's head, as having sun on the forehead and moon on the top). These descriptions essentially amount to those of the marvelous children in fairy tales (especially ATU 707 and some others) which overtly suppose some extraordinariness, markedness connected eventually with divinity and, in the ritual perspective, with initiation. There are direct hints in some Lithuanian (and also Russian) folklore texts of the star appearing on the human forehead as a result of trial or (already Christian) baptizing, and sometimes animal acquires the white mark on its forehead after being touched there by God. Cf. also numerous examples of the sacred animals marked in this way (starting with the Egyptian Apis), on the one hand, and the usual shaving of the initiate's head in many religious traditions (beginning with the shaved heads of the Mesopotamian and Egyptian priests up to the Christian tonsures).

Then, it is not surprising that the man's baldness, being the most common and literal expression of the "enlightened head", is in Baltic (and also Belorussian, for instance) folk traditions considered as the visual sign of a clever mind and wisdom. In this connection, again, we can recall the usual correspondence between the Moon and the Mind in traditional equations between the macrocosm and microcosm in various mythologies, particularly in the Indian one with respect to Purusha, beginning already with *Rigveda* X.90.13 and up to the late Tantric mysticism. And according to tantra "Shat-cakra-nirūpana" (32 and 40), the *ājñā-cakra-*, located on the forehead between the eyebrows and being the "seat of mind", has as its mark the crescent moon and is itself described as being "like the moon", and the *sahasrāra-cakra-*, located on the top of the head and being the place of the enlightened consciousness, contains in itself the full moon even "whiter than the full Moon", with filaments "tinged with the color of the young Sun". Thus, it seems that the symbol of moon on the forehead and on the top of the head (jointly with the sunny connotations mentioned above) in Indian Tantrism reaches the same mythical imagery as the discussed one of Lithuanian (and, in a wider perspective, Baltic and Slavic) folklore.

Gauta 2008-09-14